
Žarko Lazarević

Gospodarsko sodelovanje Slovenije z državami naslednicami Avstro-Ogrske 1918-1941

"Svet uvideva, da ne pridejo po vojni le velike politične izpremembe, ampak zlasti gospodarske, ki bodo segle globoko v življenje narodov in v gospodarstvo posameznika."

(Milko Brezigar, Pogled v novi svet, 1918)

Besede Milka Brezigarja, enega najvidnejših slovenskih gospodarskih strokovnjakov v prevratnem obdobju, ki jih je izrekel neposredno pred razpadom Avstro-Ogrske ob koncu prve svetovne vojne, so izražale pričakovanje negotove prihodnosti. Ko se danes iz historične perspektive oziramo nazaj v prevratno leto 1918, ne moremo drugače, kakor pritrjevati Brezigarjevim besedam. Nove politične meje, ki so nastale po prvi svetovni vojni, so temeljito predrugačile podobo srednjeevropskega sveta. Oznanile so nastanek novih gospodarskih področij; namesto velikega, med seboj povezanega, dopolnjujočega se in v več stoletjih izgrajevanega gospodarskega prostora je nastalo nekaj manjših.

Nove politične meje so oznanile tudi spremenjene pogoje gospodarjenja, predvsem v medsebojni gospodarski menjavi, tako na področju transfera kapitala in tehnologije, kroženja delovne sile, a tudi v trgovinskih odnosih. Različne gospodarske transakcije, ki so bile do razpada Habsburške monarhije nekaj povsem običajnega, vsakodnevnega, brez posebnih ovir, so naenkrat postale težko izvedljive. Postale so zadeva meddržavnih pogajanj, odvisne od političnih in ekonomskih interesov - pogojenih z različno gospodarsko strukturo in gospodarsko politiko - oziroma od dobre volje oblastnih struktur v novo nastalih državah.

V splošnem pa je mogoče reči, da - navkljub velikim političnim spremembam in spremenjenim ter nekoliko oteženim pogojem medsebojne gospodarske izmenjave - gospodarski tokovi niso bistveno spremenili tradicionalnih smeri. Dopolnjujoča gospodarska struktura industrializiranih in agrarnih predelov nekdanje Avstro-Ogrske je navkljub ločitvi z državnimi mejami še naprej določala gospodarske tokove in smeri poslovnega sodelovanja tudi po prvi svetovni vojni. Tradicionalne poslovne vezi, vzpostavljene v predhodnih desetletjih skupnega življenja in udejstvovanja na enotnem gospodarskem prostoru, so se po rahli ohromitvi v prvih prevratnih letih kaj kmalu - ne glede na dejstvo novih narodnogospodarskih področij - prilagodile novi politično-ekonomski stvarnosti in začele ponovno brsteti.

Predno preidemo na samo obravnavo gospodarske izmenjave med Slovenijo in državami naslednicami Avstro-Ogrske, si moramo v grobih obrisih ogledati še temeljne poteze oziroma značilnosti jugoslovanske gospodarske politike in v njenem okviru zunanjetrgovinske zakonodaje, ki je določala globalni okvir gospodarskega sodelovanja Slovenije z drugimi državami naslednicami Avstro-Ogrske.

A še pred obravnavo ustaljenih razmer in prepoznavne gospodarske politike se velja nekoliko pomuditi tudi na prehodnem obdobju, opozoriti na značilnosti prvih povojnih let. V teh letih je namreč negotova politična in gospodarska stvarnost rahljala tradicionalne gospodarske tokove in utesnjevala prostor gospodarskemu sodelovanju. Zaradi finančno in valutno nestabilnih razmer, odsotnosti utečenega plačilnega prometa, niso bili vzpostavljeni osnovni pogoji za normalen potek gospodarskega sodelovanja. Zato je to tudi nekoliko zamrlo, z medsebojnimi stiki so se reševala le najbolj pereča gospodarska vprašanja. Odpravljale so se najnujnejše vrzeli pomanjkanja po sistemu blago za blago, kar je bilo urejeno pomladi 1919 s kompenzacijskimi sporazumi z Avstrijo, Češkoslovaško in Poljsko. Mednarodna trgovina v Srednji Evropi je svobodneje zadihala šele po letu 1920, ko so novo nastale države z uvajanjem sistema dovoljenj odpravljale dotedanjo prakso prepovedi izvoza in uvoza blaga.¹

Nova politična stvarnost je tudi spremenila položaj gospodarskih subjektov, katerih lastniki so bili zunaj slovenskega oz. jugoslovanskega prostora. Vse te naložbe na slovenskih tleh so naenkrat, tako rekoč čez noč postale tuje naložbe, deležne posebne obravnave. Pri tem pa so ločili dve vrsti tujcev, iz prijateljskih in sovražnih držav namreč. Med sovražne države so po srbski definiciji uvrščali tiste, s katerimi je Srbija bila boje v prvi svetovni vojni. V primeru naše obravnave je sovražne države mogoče prepoznati v podobi Avstrije, Madžarske in Nemčije.

Poslovanje tujih gospodarskih subjektov je bilo najprej postavljeno pod nadzor (sekvester), kasneje pa so postali predmet nostrifikacij, kajti spremenjene politične razmere so terjale tudi spremembe v lastniški strukturi. Kakor v političnem in kulturnem življenju so vidne položaje morali tudi v gospodarstvu zasesti domači ljudje ali z besedami sodobnika: "*Narodna osvoboditev je zahtevala tudi gospodarsko osamosvojitve. Naši ljudje naj bi prevzeli tudi v gospodarstvu vodilno vlogo, ki so jo dotedaj imeli tujci. Bili smo v dobi, ko so bile stroge in energične mere potrebne*".²

Po vpisu sekvestra so se podjetja v lasti državljanov sovražnih držav lahko znebila državnega nadzora na več načinov. Njihovi lastniki so lahko spremenili svoje državljanstvo s prevzemom katerega od zavezniških držav ali pa so podjetje nacionalizirali s prevzemom jugoslovanskega državljanstva. Delniška družba v lasti tujcev se je nacionalizirala tudi tako, da so domače pravne ali fizične osebe prevzele večinski paket delnic (55%), tri četrtine delnic je moralo biti deponiranih pri domačem denarnem zavodu in tri leta pod zaporo. Če so ob tem še večino mest v upravnem svetu zasedali jugoslovanski državljanji, je podjetje postalo in se štelo za jugoslovansko. Vsi ti postopki so bili mogoči do leta 1922, ko se je tudi jugoslovanska država odpovedala posebni obravnavi poslovanja tujih pravnih oseb na našem ozemlju.

Primerov nacionalizacij, v katerih so v pretežni meri dejavno nastopale banke, je bilo največ v tekstilni in papirni industriji. Večinoma so bili učinki te akcije daleč od pričakovanj. Sodobniki so z obžalovanjem ugotavljali, da so bili Slovenci vse premalo pripravljeni in da si niso znali zagotoviti večinskega deleža najpomembnejših

¹ Jože Šorn: *Industrializacija Slovenije v letih 1919-1940. I. del: Industrializacija v poprevratnih letih (1919-1924)*. Tipkopis, 1975. Knjižnica Inštituta za novejšo zgodovino, str. 99-125, 171.

² Rudolf Marn: *Nacionalizacija in sekvestracija tujih podjetij*. Spominski zbornik Slovenije. Ljubljana, Založba Jubilej, 1939, str. 368.

tovarn. "*Nepripravljeni nismo znali Slovenci tudi tukaj zagrabiti onega deleža, ki nam ga je ponujal čas naše osvoboditve,*" je tožil Rudolf Marn, ko je skoraj dvajset let kasneje razmišljal o teh vprašanjih.³ Poleg tega se je nemalokrat dogajalo, da so po nekaj letih že "ponašena" podjetja ponovno prešla v roke prvotnih lastnikov zaradi odprodaj ali navidezno izvedenih "nacionalizacij" (slamnati možje!). Navkljub tej ostri oceni, pa vendarle velja nostrifikacije oceniti pozitivno, saj so omogočile kontrolo oziroma "slovenizacijo" gospodarskih subjektov na slovenskih tleh.

Kot vemo se je Slovenija v letu 1918 vključila v jugoslovansko državo, ki je bila po gospodarski strukturi povsem agrarna dežela. To je določalo tudi njeno gospodarsko politiko, ki je bila zaradi želje po čimprejšnji industrializaciji nujno tudi protekcionistična. Z državno pravno izločitvijo slovenskih dežel iz avstrijskega okvira so se slovenski gospodarstveniki srečali z novimi carinskimi določili, ki so opredeljevala poslovanje s tujino, kajti jugoslovanska vlada je v marcu 1919 s posebnim sklepom razširila veljavnost srbskega carinskega zakona iz leta 1904 na celo državo. Slovensko gospodarstvo je prešlo v konkurenčno manj zahtevno okolje, obenem pa je pričelo uživati blagodati višje carinske zaščite, kot je veljala pred letom 1918, kajti srbski carinski zakon iz leta 1904 je bil sprejet z namenom, da obvaruje in pospeši razvoj domače neobogljene industrije.

V prvih letih življenja nove države je primanjkovalo tako rekoč vseh vrst blaga. Zato je država dajala olajšave uvoznikom, na drugi strani pa omejevala izvoz dobrin in zlasti hrane z izvoznimi carinami. Taka politika je v kratkem povzročila velikanski primanjkljaj, ki je začel ovirati nadaljnji razvoj zunanje trgovine. Da bi uravnovesila blagovno menjavo s tujino, je vlada od leta 1920 dalje zmanjševala izvozne omejitve in povečevala uvozne dajatve, luksuzne izdelke pa je obremenila še z dodatnimi carinami.

Sprememba denarne politike, stabiliziranje vrednosti dinarja in ureditev gospodarskih razmer je v letu 1925 omogočilo uvedbo stalne carinske tarife. Vnaprej določene carinske dajatve so bile namreč pogoj za sklepanje dolgoročnih trgovinskih sporazumov in za privabljanje tujega kapitala. Tako je vlada junija 1925 predložila parlamentu osnutek zakona o carinski tarifi, čigar določila so se začela uporabljati takoj, še pred poslansko razpravo. Pri vsem skupaj pa je zanimivo, da predlog ni bil nikoli sprejet v formalni zakonski obliki, ker ga kasneje niso uvrstili ne v redno ne v izredno parlamentarno proceduro.

Carinske obremenitve uvoženih dobrin po tarifi iz leta 1925 so bile različno postavljene, odvisno od razvitosti posameznih panog, v povprečju je npr. v kmetijstvu znašala polovico vrednosti, medtem ko so bile pri industrijskem blagu obremenitve v povprečju določene na četrtino vrednosti.⁴ Med najmanj obremenjene uvozne artikle so sodile investicijske dobrine. Da bi čimprej presegle agrarni značaj jugoslovanskega gospodarstva, so vlade dovoljevale in spodbujale tuje naložbe v

³ Marn, nav. d., str. 369.

⁴ Albin Ogris: Trgovinska politika. Ljubljana 1932, str. 323. Glej tudi Goran Pitić: Karakteristike i organizacija spoljnotrgovinskog sistema Jugoslavije od 1919. do 1929. godine. Acta historico-oeconomica Iugoslaviae, vol 16/1989, str. 114-116.

domače gospodarstvo. Tuji kapital, razen v prvih prevratnih letih, je bil zaradi kapitalne podhranjenosti jugoslovanskega gospodarstva zaželen, država mu ni postavljala posebnih ovir ob vstopanju v naš prostor. Nasprotno, s carinsko in davčno politiko so mu skušali olajšati prve vstopne korake. Tako so dopuščali brezcarinski uvoz rabljenih strojev ter zaposlovanje tujih tehničnih strokovnjakov in vodilnega osebja v podjetjih.⁵

Uveljavitev stalnih carinskih stopenj je omogočila tudi sklepanje trgovinskih sporazumov s pomembnejšimi trgovinskimi partnericami, da bi olajšali in pospešili medsebojno trgovanje. Še pred uveljavitvijo nove carinske tarife je bil sklenjen trgovinski sporazum s Poljsko, v letu 1925 so sklenili pogajanja z Avstrijo, leto dni kasneje z Madžarsko in v letu 1928 s Češkoslovaško,⁶ če se omejimo samo na države naslednice Avstro-Ogrske.

Sporazum, sklenjen z Avstrijo je vseboval tudi tarifni del, kar je bilo pomembno, ker se je z njim zniževala carinska zaščita jugoslovanskega trga, saj je bilo uveljavljeno načelo dajanja statusa največjih ugodnosti pogodbenim stranem. Dogovorjene carinske stopnje so nato veljale tudi za vse naslednje sporazume. Pri sklepanju tega sporazuma je jugoslovanska vlada pokazala veliko razumevanje za avstrijske zahteve, ker je želela olajšati lasten izvoz v Avstrijo, predvsem kmetijskih pridelkov in surovin. S sporazumom je bilo določeno znižanje carinskih stopenj za avstrijsko industrijsko blago pri četrtini tarifnih postavk, medtem ko je Avstrija znižala carinske stopnje za jugoslovanske pretežno agrarne produkte le pri slabih 8% tarifnih postavk. Visoka zaščita avstrijskega kmetijskega trga pred jugoslovansko konkurenco je bila nato ublažena v letu 1928 z dodatkom k tarifnemu sporazumu.⁷

Ravno protekcionistična kmetijska politika je onemogočila sklenitev tarifnega dela trgovinske pogodbe med Jugoslavijo in Češkoslovaško, tako da so v letu 1928 podpisali samo splošni del trgovinske pogodbe. Glede tarifnega dela pa se je češkoslovaška vlada zadovoljila, kar je bilo njej v korist, s statusom največjih ugodnosti, ki ji je pripadal glede na predhodne jugoslovanske trgovinske sporazume z Avstrijo, Italijo in Nemčijo. Tak status ji je omogočal, da je v primeru 60% artiklov izvoženih v Jugoslavijo uporabljala znižane carinske stopnje, medtem ko sama ni lajšala dostopa jugoslovanskega agrarnega blaga na svoj trg. Tako ostra pozicija češkoslovaške vlade je bila po svoje tudi razumljiva, saj Jugoslavija v obsegu njene blagovne menjave s tujino ni zavzemala kakega vidnejšega deleža, prej nasprotno. Protiuslug ji tudi ni bilo treba dajati, saj so ji ugodnosti pri izvozu pripadale samodejno po klavzuli neomejene in brezpogojne največje ugodnosti iz drugih jugoslovanskih trgovinskih sporazumov. Tudi trgovinski sporazum z Madžarsko ni vseboval tarifnega dela, temveč samo splošni del z uporabo načelne klavzule o neomejeni in brezpogojni največji ugodnosti z jugoslovanske strani.⁸

⁵ France Kresal: Avstrijski kapital v industriji stare Jugoslavije. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, št. 1-2, str. 34 (dalje Kresal, Avstrijski kapital).

⁶ Pitić, nav. d., str. 117-118; Natančen seznam trgovinskih pogodb z dopolnitvami glej tudi v Die Wirtschaft Jugoslaviens. Beograd, 1937, str. 81-89.

⁷ Kresal, Avstrijski kapital, str. 35; Pitić, nav. d., str. 118.

⁸ Pregled naše spoljne trgovine, zaključki koji nam se nameću, i buduci pravci naše trgovinske politike. Referat podnešen na VIII. kongresu Privrednih komora i važnih privrednih organizacija Kraljevine Jugoslavije, u Beogradu dne 13. septembra 1930 po Ivanu Mohoriću, tajniku Zbornice za trgovino, obrt in industrijo u Ljubljani. Zagreb 1931, str. 16.

Značilnost trgovinskih pogodb je bila tudi njihova kratkoročnost, od enega do petih let, in kratkost odpovednih rokov, kar jugoslovanskemu gospodarstvu ni zagotavljalo dolgoročne stabilnosti. Obenem pa trgovinski sporazumi tudi pripovedujejo zgodbo, kako je bila Jugoslavija kot agrarna dežela pri sklepanju teh sporazumov v podrejenem položaju v primerjavi z industrijsko razvitimi deželami. Redno je dajala več koncesij, kakor jih je bila sama deležna. To nasprotje, vzročnopsledično pogojeno s prevladujočim agrarnim značajem jugoslovanske gospodarske strukture, je Albin Ogris - eden redkih Slovencev, ki je tudi teoretsko obdeloval problem trgovinske politike - pojasnil z mislijo, da se *"blaga, ki ga izvažamo pride-ljuje po vsem svetu več ko dovolj in tudi zavoljo kvalitete blaga ponavadi ne moremo zahtevati nikakršnih prednosti. Narobe se pa izdelava industrijskega blaga v tu-zemstvu veliko premalo, vsled česar se mora nujno uvažati. Radi tega v trgovinskih pogodbah ni doseči upoštevni izvoznih koncesij"*.⁹

S tem citatom je obenem podan tudi temeljni značaj jugoslovanske in v njenem okviru prav tako slovenske blagovne menjave z omenjenimi državami. Kajti bolj natančno opazovanje nam predoči dejstvo, da so v jugoslovanski izvozni strukturi prevladovali artikli z nizko stopnjo dodelave in s tem tudi nizke vrednosti (kmetijski pridelki in surovine). Povsem nasprotno, a pričakovano, glede na strukturo jugoslovanskega gospodarstva, pa so bili na uvozni strani pretežno zastopani industrijski izdelki z višjo stopnjo dodane vrednosti. Če se naslonimo na podatke o strukturi jugoslovanskega izvoza v letu 1938 - pri čemer je treba izpostaviti, da ti le ilustrirajo značilnost celotnega obdobja med obema vojnoma - se zgornja trditev povsem potrди.

Merjeno po količini je največjo postavko v jugoslovanskem izvozu predstavljalo rudarstvo, sledil je izvoz lesa in kmetijski pridelki ter živina. Poleg tega so izvažali tudi industrijsko blago, vendar je bil delež po količini majhen. Navedena razmerja se pokažejo v drugačni, neugodni luči, ko v analizo vključimo podatke o vrednosti izvoženih količin. Izvoz rudarstva, po količini s 44% deležem sicer pomemben, je v vrednosti predstavljal borih 8%. Podobno, vendar nekoliko bolj ugodno razmerje je najti pri izvozu lesa, kjer je razlika med količino in vrednostjo nekoliko manjša, 25% nasproti 15% deležu v vrednosti. Šele pri kmetijstvu se razmerje obrne, da so vrednostni deleži večji kot pri količini, znotraj poljedelstva je to razmerje 20% proti 26%. Pri živinoreji pa je razlika kar impozantna, saj je bila ta panoga v izvozu, merjeno po količini, udeležena le s slabimi 2%, v vrednosti pa se je njen delež dvignil kar na četrtno. Tudi pri industrijskih izdelkih je izvoz po vrednosti presegal količino, kajti po prvem merilu so tovrstni artikli predstavljali dobrih 6%, v vrednostni primerjavi pa je bil delež skorajda podvojen.¹⁰

Ker je bila Jugoslavija agrarna dežela, komaj na začetni stopnji industrializacije, je razumljivo, da je v njenem uvozu prevladovalo industrijsko izdelano blago, tovrstni artikli so predstavljali kar dve tretjini uvoženega, pri čemer je v pretežni meri šlo za potrošno blago in investicijsko opremo (stroji). Sledila je postavka

⁹ Ogris, nav. d., str. 324.

¹⁰ Stevan M. Kukoleča: *Industrija Jugoslavije 1918-1938*. Beograd, Balkanska štampa, 1941, str. 277.

surovine in polizdelki, namenjena nebogljeni, a razvijajoči se domači industriji, predvsem za potrebe tekstilne in kovinsko predelovalne industrije ter za nemoteno delo črne metalurgije.¹¹

Jugoslovanska blagovna menjava s tujino, z njo neizogibno prav tako slovenska, je bila omejenega dosega. Osredotočena je bila le na nekaj tujih trgov v neposrednem sosedstvu ali bližnji okolici: Avstrija, Italija, Češkoslovaška in Nemčija. V prvem poveljnem obdobju je bila največji zunanje trgovinski partner Avstrija, ki je npr. v letu 1920 sprejela kar 42% jugoslovanskega izvoza, na drugi strani pa je Avstrija v jugoslovanskem uvozu sodelovala kar s petinskim deležem. Ti visoki deleži so z leti in navezovanjem poslovnih vezi z drugimi državami, počasi začeli upadati. Čez deset let je bilo razmerje že bistveno nižje, tako pri izvozu kot uvozu so Avstrijci prisostvovali le še s približno 17%. Bolj so se trideseta leta bližala izteku, tem bolj se je obseg blagovne menjave med Avstrijo in Jugoslavijo krčil. Tendanca padanja je tako pripeljala do tega, da je avstrijski, nekoč visok delež v jugoslovanskem menjavi v letu 1937 tako pri uvozu kot izvozu padel na sedaj skromnih 10% oziroma 13%.

Nasprotno smer pa je ubirala trgovina s Češkoslovaško, drugo najpomembnejšo trgovinsko partnerico izmed držav naslednic Avstro-Ogrske. Ta resda po obsegu ni dosegala avstrijskega pomena, vendar je bila vse do druge polovice tridesetih let v vzponu. V prvem poveljnem obdobju je bil češki delež še nizek. Leta 1920 so na Češkoslovaško poslani dobrine pomenile dvajsetino jugoslovanskega izvoza, na uvozni strani pa je bil delež skorajda podvojen. V tridesetih letih se je češkoslovaški delež v jugoslovanskem uvozu izenačeval z avstrijskim, v drugi polovici tridesetih ga je že tudi presegel. Nasprotno pa jugoslovanski izvoz na Češkoslovaško zaradi znanih dejstev ni dosegal takih stopenj, nihal je med 10% in 13%.¹²

Deleži Poljske in Madžarske so bili majhni. Madžarska je bila nekoliko pomembnejša zunanje trgovinska partnerica Jugoslavije kakor Poljska. Sredi tridesetih let je delež izvoza na Madžarsko pomenil dvajsetino celotnega izvoza in 3% uvoza v Jugoslavijo. V primeru Poljske pa je mogoče reči, da je bilo sodelovanje skromno, naravnost malenkostno. V istem času je namreč Poljska participirala v jugoslovanskem izvozu in uvozu le s poldrugim odstotkom.¹³

Izrivanje avstrijskega blaga z jugoslovanskega trga in s tem tudi nazadovanje obsega medsebojne menjave je bila posledica jugoslovanskega gospodarskega preusmerjanja. Vlogo največjega jugoslovanskega trgovskega partnerja je v tridesetih letih prevzela Nemčija, ki je iz leta v leto povečevala odjem jugoslovanskega blaga in svojo prisotnost na jugoslovanskem trgu. Proti koncu tridesetih let je Nemčija pri prodaji na jugoslovanski trg za več kot polovico preseгла nekdanji najvišji avstrijski delež, pri uvozu pa se je prav tako naglo približevala avstrijskim dosežkom v letu 1920.¹⁴ Spremenjena razmerja so bila posledica zmanjševanja obsega

¹¹ Die Wirtschaft Jugoslaviens, str. 66-67.

¹² Witold Szulc: The Influence of economic Sanctions of the League of Nations imposed against Italy in 1935 on the Trade Relations of Yugoslavia with Italy and Germany. *Studia historiae oeconomicae*, Vol. 21, Poznan 1994, str. 130. Posebej o gospodarskem sodelovanju Jugoslavije s Češkoslovaško glej Egon Stare: Naši gospodarski odnošaji s Češkoslovaško. Analiza strukture češkoslovaško-jugoslovanskih stikov in možnosti nadaljnje poglobitve. Ljubljana 1936.

¹³ Die Wirtschaft Jugoslaviens, str. 79-80.

¹⁴ Szulc, nav. d., str. 130.

zaradi velike gospodarske krize, in obenem tudi drugačne oblike mednarodne trgovine. Zaradi trganja mednarodnih trgovinskih tokov in pomanjkanja deviz, se je uveljavilo klirinško poslovanje, blago za blago. Klirinški sporazumi so tako zajeli dobre tri četrtine jugoslovanskega izvoza in prek dveh tretjin uvoza, pri čemer je Jugoslavija v klirinški menjavi redno dosegala presežek.

Ko skušamo opredeliti slovenski delež v jugoslovanski blagovni menjavi s tujino naletimo na težave, kajti o tem nimamo na voljo natančnih statističnih podatkov.¹⁵ Zaradi tega bomo, razen za področje kmetijstva, kjer nam podatki izpričujejo stanje iz leta 1936, prisiljeni na določena sklepanja in relativne, le približne ocene. Pa tudi podatki o kmetijstvu iz leta 1936 so po svoje zaradi metodologije zbiranja nezanesljivi. Nezanesljivi zato, ker v njih niso vštete izvozne ali uvozne količine, ki so prišle ali odšle iz Slovenije prek drugih jugoslovanskih pokrajin. Ob tem je pri razglabljanju o slovenski blagovni menjavi z navedenimi državami nujno upoštevati še zadržek, da je bila slovenska industrija glede prodaje v pretežni meri vezana na jugoslovanski trg, kajti ravno jugoslovansko povpraševanje je bilo tisto, ki je spodbudilo nagel industrializacijski sunek v Sloveniji do druge svetovne vojne; govorimo lahko kar o slovenskem ustanoviteljskem obdobju.

Zato je razumljivo, da so države naslednice Avstro-Ogrske v slovenski blagovni menjavi, zlasti to velja za Avstrijo in Češkoslovaško, sodelovale predvsem na uvozni strani. Ti dve deželi sta v pretežni meri oskrbovali Slovenijo z industrijskimi potrošniškimi dobrinami in polizdelki za razvijajočo se industrijo. Od tod so prihajale tudi investicijske dobrine, npr. stroji. Od skupne jugoslovanske vsote uvoženih strojev so jih v Sloveniji namestili vsaj petino.¹⁶

Dejstvo, da je bila Slovenija najbolj industrializirani jugoslovanski predel, nam, ob upoštevanju prispevka slovenske industrije v jugoslovanskem okviru, omogoča tudi sklepanje o približnem deležu Slovenije na uvozni strani blagovne menjave s tujino. Slovenske zmogljivosti so namreč v metalurški in kovinski industriji pomenile kar polovico, v tekstilni, papirni in usnjarski približno 37%, v kemični, steklarski in lesni pa četrtno jugoslovanskih industrijskih kapacitet. Vse to je odsevalo tudi v družbenem in osebnem standardu, ki je v Sloveniji znatno presegal državno povprečje - slovenski narodni dohodek na osebo je bil za slabo tretjino višji kot povprečni jugoslovanski skupni imenovalec.¹⁷ Tako je upravičen sklep, da je v Sloveniji ostala tudi približno enaka količina uvoženega blaga, kakor je bil njen delež v jugoslovanskem gospodarstvu. Na izvozni strani slovenske blagovne menjave s tujino se stanje glede na leta pred prvo svetovno vojno ni bistveno spremenilo. Še nadalje je bil najpomembnejši izvozni artikel les, bodisi surov kakor tudi v rezani obliki, sledili pa so produkti rudarsko-metalurških panog, nekaj malega pa je v tujino prodajala tudi kemična industrija.

¹⁵ Natančneje o jugoslovanski statistični službi, njeni organizaciji in dometu glej Jože Lavrič: Organizacija statistike v Jugoslaviji. Čas 1934/35, str. 23-29 in 82-91.

¹⁶ Zgodovina Slovencev (Jože Šorn: Slovensko gospodarstvo med dvema vojnama). Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979, str. 699.

¹⁷ Žarko Lazarević: Na južnih obzorjih; Gospodarska izkušnja Slovencev v prvi jugoslovanski državi. Nova revija, 1995, št. 156-157, str. 203, 206.

Glede kmetijstva velja opozoriti, da je bila Slovenija pasivna dežela, ki je bila tudi sama vezana na uvoz hrane, predvsem žitaric, iz drugih jugoslovanskih predelov. Kmetijstvo je bilo z novimi mejami zelo prizadeto, kajti izven jugoslovanskih meja so ostale večje mestne aglomeracije, ki so se pred vojno oskrbovale iz slovenskega zaledja (Trst, Gradec). Tej izgubi trga pa se je pridruževala še cenena jugoslovanska agrarna produkcija. V slovenski kmetijski strukturi je bilo za izvoz na voljo predvsem sadje, vino, jajca in goveja živina. Največji odjemalec je bila pričakovano Avstrija, deleža Češkoslovaške in Madžarske pa sta bila po odštetju lesa prav malenkostna (zaščitna agrarna carinska politika!). Trgovanje s kmetijskimi pridelki s Poljsko pa je bilo takorekoč zanemarljivo majhnega obsega. Za potrebe slovenskega kmetijstva so ravno tako največ uvažali iz Avstrije, nekoliko opazneje tudi iz Češkoslovaške, pri čemer je bila glavnina blaga kmetijskih strojev in orodja. Blago madžarskega in poljskega porekla je bilo tudi v tem oziru na slovenskem tržišču zanemarljivo prisotno.¹⁸ Upošteva je navedeno lahko zapišemo, da je v splošnem tudi slovenska blagovna menjava s tujino imela približno enake značilnosti kot jugoslovanska.

Z razpadom Habsburške monarhije so bile dotedaj le regionalne razlike v stopnji razvitosti še dodatno utrjene z državnimi mejami. Jugoslavija je bila nerazvita, absolutno agrarna država, kjer je bilo pomanjkanje kapitala, industrijskih obratov in izdelkov veliko. Zaradi tega so vlade pospeševale dotok tujega kapitala, tuje investicije in prenos tuje tehnologije v domače gospodarstvo. Slovenija se je v tem času izkazala za precej mamljivo okolje za tuje investitorje. Bila je industrijsko in tehnološko najrazvitejši del Jugoslavije, imela je izgrajeno prometno infrastrukturo (železnice, ceste, telegrafija, telefonija) in obilje poceni ter v osnovi izobražene (pismene!) delovne sile. Poleg tega pa je imela v zaledju še obsežen raznovrstnega potrošniškega blaga lačen trg, na katerem tudi ni bilo vidnejše konkurence, ki je bil obenem še precej carinsko zaščiten. Kakor v blagovni menjavi sta tudi v tem primeru ponujeno priložnost najbolj marljivo izkoristili Avstrija in Češkoslovaška, ki sta bili za Slovenijo najpomembnejši izvoznici kapitala in tehnologije. Navedene okoliščine in odprtost za tuje investicije je imela za posledico, da je bil delež tujega kapitala v slovenskem gospodarstvu znaten, pred drugo svetovno vojno je tako obsegal tretjinski delež.

Glavnina tujega kapitala v Sloveniji je bila avstrijskega in češkega izvora. Njun visok delež je bil tudi posledica ustaljenih finančnih tokov, ki so se vzpostavili že pred prvo svetovno vojno. Značilno je namreč bilo, da so zahodnoevropski finančniki poslovali z jugoslovanskim, a tudi drugim vzhodnoevropskim, prostorom prek dunajskih in praških posrednikov. V slovenskem bančništvu so avstrijski in češki investitorji sodelovali pri dveh največjih in najpomembnejših slovenskih bankah. Praška Živnostenska banka je bila petinski lastnik največje slovenske banke - Ljubljanske kreditne banke, ki je bila prva slovenska banka, ustanovljena z večinskim deležem češkega kapitala na prelomu stoletja. Po prvi svetovni vojni so z novimi emisijami delnic slovenski delničarji uspeli pridobiti krepko večino.

¹⁸ Letno poročilo kmetijske zbornice dravske banovine. Ljubljana 1939, str. 191-209.

Dunajski Credit-Anstalt pa je bil nostrifikaciji navkljub, ki je terjala večinski delež jugoslovanskih državljanov, še vedno vse do leta 1931, ko je zaradi znanih težav odprodal svoj delež slovenskemu konzorciju, lastnik večinskega paketa (88%) delnic Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo.¹⁹ Za ponazoritev vpliva teh dveh bančnih podjetij in s tem tudi tujega kapitala naj navedemo, da sta v letu 1932 Ljubljanska kreditna banka in Kreditni zavod za trgovino in industrijo skupaj neposredno kontrolirala kar 36% delniškega kapitala v Sloveniji. Prvoimenovana banka dobro petino, druga pa sedmino.²⁰ Navkljub velikosti pa ta podatek ne izraža celovitosti vpliva avstrijskega in češkega kapitala, saj nam ni znan obseg posrednega vpliva, to je obseg kreditiranja podjetij, v katerih niso imeli lastniškega deleža. Šele izmera te dimenzije bi nam prikazala celovito vplivno sfero tujega bančnega kapitala v slovenskem gospodarstvu.

Znatne so bile tudi neposredne avstrijske in češke naložbe v slovensko industrijo, pri čemer je zelo izstopala tekstilna industrija. S finančnimi investicijami, prenosom tehnologije in preselitvijo proizvodnje v Slovenijo so avstrijski in češki podjetniki reševali problem prevelikih zmogljivosti doma in obenem zadovoljevali potrebe jugoslovanskega trga. Lastniška struktura podjetij v slovenski tekstilni industriji nam govori, da je bilo v letu 1935 kar 70% tovarn v tuji lasti. Prednjačili so češki investitorji, ki so bili lastniki 40% tekstilnih tovarn, s polovico manjšim deležem pa so jim sledili avstrijski podjetniki. V tekstilni industriji so nastopali tudi poljski poslovneži, na našem prostoru sta delovali dve tovarni v lasti poljskih državljanov.

Pri deležih vloženega kapitala v slovensko tekstilno industrijo velja opozoriti še na en vidik. Gre namreč zato, da je po letu 1938 v tekstilni branži začel dokaj naglo naraščati delež švicarskega kapitala. To ni bila posledica naraščajočega zanimanja švicarskih podjetnikov za investicije v Sloveniji, kakor bi na prvi pogled pričakovali, temveč spremenjenih političnih razmer v Avstriji in Češkoslovaški, oziroma žalostne usode teh dveh držav, ki sta z okupacijo prenehali obstajati. Z vnosom tega momenta se nam švicarski prirastek pokaže v povsem drugačni luči. Ugotovimo, da je bilo naraščanje deleža švicarskega kapitala le formalnega značaja, ne da bi švicarski investitorji dodatno širili obseg poslovanja pri nas. Češki in avstrijski podjetniki so namreč, v upravičenem strahu pred negotovo usodo, tako osebno kakor njihove dežele, prenašali kapital in posle v nevtrarno Švico. Od tod naglo, le navidezno povečanje švicarskih investicij v slovensko okolje, čeprav dejanskih sprememb v lastniški strukturi skorajda ni bilo.²¹ Povsem upravičeno lahko sklepamo, da ni šlo za izoliran in dokumentiran pojav v tekstilni industriji, temveč da se je podobna zgodba ponavljala tudi na drugih področjih, pač v skladu s plahim značajem kapitala in kapitalskih tokov.

Sočasno z dotokom tujega kapitala v slovensko gospodarstvo je potekalo tudi zaposlovanje tujcev v podjetjih v tuji lasti, raznih mojstrov, tehničnega osebja in

¹⁹ Toussaint Hočevar: Slovensko poslovno bančništvo 1913-1941 (2). Bančni vestnik 1984, št. 9, str. 268.

²⁰ Glej Compass 1932.

²¹ France Kresal: Tekstilna industrija v Sloveniji. Ljubljana, Borec, 1976, str. 153-155.

vodstvenih delavcev.²² Presenetljivo bi bilo, če bi se tudi v tem primeru podatki razlikovali od dosedanjih. Povsem v skladu s pričakovanji so bili najštevilnejša skupina nejugoslovanskih podanikov v slovenskem gospodarstvu avstrijski (22%) in češkoslovaški (12%) državljani.²³

Raven intenzivnega gospodarskega sodelovanja med Slovenijo in državami naslednicami rajne Avstrije je segla tudi na področje turizma. Gostje iz teh dežel so bili rado videni in cenjeni v slovenskih turističnih središčih, v številnih termalnih zdraviliščih in alpskih počitniških krajih, izstopala sta zlasti Rogaška Slatina in Bled. Bližina, prometne zveze in poznavanje pokrajine je imelo za posledico, da so med tujimi gosti prevladovali Avstrijci (30%), znatno pa so zapolnjevali slovenske turistične zmogljivosti tudi gostje iz Češkoslovaške (11%). Slovenski turistični delavci so skrbeli tudi za dobro dopustniško počutje madžarskih gostov (5%). Slovenska turistična propaganda očitno ni Poljski posvečala velike pozornosti, zatrdimmo lahko, da je bila Slovenija tam kaj malo poznana, saj je le malo Poljakov prihajalo na oddih v Slovenijo; med vsemi tujimi gosti so našeli le za bori poldrugi odstotek poljskih turistov.²⁴

Žarko Lazarević

ECONOMIC COOPERATION BETWEEN SLOVENIA AND OTHER STATES-SUCCESSORS OF
THE HABSBERG EMPIRE FROM 1918 TO 1941

S u m m a r y

During the first few years after the First World War, economic cooperation between Slovenia and other states-successors of the Habsburg Empire suffered a slight decline. However, with the normalisation of the economical and political situation, it gradually recovered and increased, also thanks to the fact that the traditional business relations had not considerably affected.

The exchange of goods between Slovenia and these countries was regulated within the framework of Yugoslav trade agreements based on the 1925 Permanent Customs Tariff. The first such agreement, with Poland, was concluded even before the new Customs Tariff had become effective. In 1925, Yugoslavia entered a trade agreement with Austria, the following year with Hungary, and, in 1928, with Czechoslovakia, to mention only the states-successors. All these agreements were of short duration - from one to five years - and with a short termination period. As such, they could not ensure a long-term stability for the Yugoslav economy. Furthermore, as a predominately agrarian country, Yugoslavia was not considered an equal partner in the agreements with other industrially developed states, and was regularly compelled to give more concessions than it received.

Such was the general character of trade between Slovenia - within the Yugoslav framework - and the said states. A more detailed analysis of Yugoslav exports shows the prevalence of unfinished and partly finished products of low value, such as agricultural products and raw materials. Obviously, among its imports industrial products with a higher added value prevailed, which clearly reflects the structure of the national economy.

The Yugoslav and, inevitably, Slovene foreign trade was of limited scope, focusing only on the neighbouring and nearby markets of Austria, Italy, Czechoslovakia and Germany. The shares of Poland

²² Kresal, *Avstrijski kapital*, str. 38.

²³ Izračunano na podlagi razprave Mire Kolar-Dimitrijević: *Statistički pregled stranih radnika in članova njihovih porodica u Jugoslaviji 1933. godine*. Časopis za suvremenu povijest, Zagreb 1973, št. 3 (10), str. 128-129, tabela 3.

²⁴ Rudolf Marn: *Dvajset let tujskega prometa v Sloveniji*. Spominski zbornik Slovenije, str. 472. Glej tudi Olga Janša-Zorn: *Turizem v Sloveniji v času med vojnama. Razvoj turizma v Sloveniji*. 28. zborovanje slovenskih zgodovinarjev (ur. Franc Rozman in Žarko Lazarević). Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996, str. 78-95.

and Hungary in economic exchange were very small. The same was true with regards to the transfer of capital, technology and labour. The most significant investors in Slovenia were from Austria and Czechoslovakia, while the Polish investments were rather insignificant. Very similar shares of foreigners were recorded in Slovene industry and tourism. The majority of foreign workers were Austrians, Czechs and Slovaks, with the rare exception of Poles and Hungarians. The most frequent visitors of Slovenia for the sake of holiday and leisure were again Austrians and Czechs and, to a much lesser degree, Hungarians, whereas among the Poles, Slovenia was almost unknown as a tourist country.